

JÖVŐTEREMTŐ INDULATOK

Jegyzetek Fineás jutalmához 4Móz 25-ben¹

Molnár Lilla

ORCID: 0009-0003-6393-0870

DOI: 10.56037/978-963-646-400-4.08

Evangélikus Hittudományi Egyetem
adjunktus
E-mail: lilla.mlnr@gmail.com

A tanulmány a 4Móz 25-ben szereplő Fineás történetét vizsgálja, és egy szövegkritikai jegyzetre összpontosít Fineás cselekedetére és annak következményeire vonatkozóan. Az ő buzgó beavatkozása egy izraelita férfi és egy midjáni nő halálát eredményezi a Baal-Peórnál történt események közepette. Ez a szöveg egyike azoknak az erőszakos ószövetségi történeteknek, amelyekben valaki brutális cselekedete révén nemcsak elismerésben, hanem jutalomban is részesül. A tanulmány áttekinti a narratívához kapcsolódó intertextusokat néhány prófétai könyvben, valamint körbejárja a 4Móz 25,12 lehetséges olvasataival való összefüggéseket.

Kulcsszavak: Fineás / shalom / gyilkosság / szövegkritika

IMPULSES THAT SHAPE THE FUTURE

Notes to Phinehas' Reward in Numbers 25

The study examines the story of Phinehas in Numbers 25, focusing on a text-critical note on his actions and its consequences. His zealous intervention results in the death of an Israelite man and a Midianite woman in the midst of the incident of Baal Peor. This text is one of the violent Old Testament stories where someone's brutal action is acknowledged and even rewarded. In her analysis, the author gives an overview of the related intertextuality within some prophetic books, and maps out the connections between possible readings of Num 25:12.

¹ Ez a tanulmány a 2019-es római SBL International Meeting Pentateukhosz-szekciójában bemutatott előadásom átdolgozott változata.

Keywords: Phinehas / shalom / murder / text critique

Jelen tanulmány egy áttekintő vizsgálódás Mózes 4. könyvének 25. fejezetéről, Fineás Baal-Peórnál elkövetett buzgó cselekedetének elbeszéléséről. Elemzésemben magával a történettel, annak szövegkritikai részleteivel, valamint az abban rejlő értelmezési lehetőségekkel foglalkozom. Ez a szöveg azok közé az erőszakos ószövetségi történetek közé tartozik, amelyekben egy brutális cselekedetet, jelen esetben gyilkosságot elismerés, sőt dicséret követ. Nem pusztán arról van szó, hogy az elbeszélés túl könnyedén ismerteti két ember életének kioltását, hanem mindehhez még isteni jutalom is járul. Továbbá az emberölés nem csak „dicséretes”, hanem engeszteléssé válik Izrael számára, aminek következményeként JHVH szövetségét ígéri az elkövetőnek. Ennek a tanulmánynak a keretei nem engedik meg, hogy részletesen elmerüljünk az emberölés jogi hátterében és értelmezésében a bibliai történetekre vonatkozóan. Fineás kétszeres jutalma azonban közelebbi figyelmet érdemel, mert olyan indulatokat, motivációt sejtet, amelyek inkább üzenetek a jövőre nézve, mintsem pusztá dicséret azért, mert valaki valamit jól csinált.

4Móz 25-ről már számos elemzés és írás született; felvetődhet a kérdés, hogy miért van szükség egy újabbra a már meglévők mellett.² Egyrészt a Baal-Peórnál történtek elbeszélése egy nagyon érdekes, mégis kissé rejtőzködő történet a Tórában. Másrészt ennek a szövegnek a brutalitása – sok más, erőszakot megjelenítő ószövetségi elbeszélés mellett – újra és újra értelmezési kísérletet igényel, hogy kiderítsük és megértsük, miért is voltak olyan fontosak ezek a történetek az őket megalkotóknak és továbbhagyományozóknak.

A történet: gyilkosságért áldás és elégtétel

4Móz 25 a pusztai vándorlás utolsó epizódját beszéli el, mielőtt Izrael belépne az ígért földjére. A Sittimben játszódó Baal-Peór-eseményt a korai J vagy JE³ és P források alapján állíthatták össze és őrizték meg. Az első elbeszélés 25,1–5-ben nem

² A különböző megközelítések közül a teljesség igénye nélkül lásd: REES 2015; GRAFIUS 2018.

³ A jahvista (J) és elohista (E) hagyományanyagok felosztásának részletei, valamint a papi hagyományon (P) belüli különböző szintek meghatározása folyamatos vitát képez a kutatásban (CHILDS 1979, 193. o.). A Pentateukhosz forrásaival foglalkozó legújabb bibliatudományok szerint a J és az E tartalma nem azonosítható egyértelműen. Elképzelhető, hogy nem is különálló írott források voltak, hanem esetleg szóbeli hagyományok. David M. Carr bevezetésestanában a *laikus forrás* kifejezést fogadja el (L), amely a fogság idejéből származó elit nem papi, de tudós csoportjára utal. Munkájuk minden bizonnyal a már meglévő írott és szóbeli hagyományokra épül, melyekhez saját anyagokat is hozzáadnak (CARR 2010, 190. o.).

P,⁴ míg 25,6–18 a papi hagyománynak tulajdonítható.⁵ G. R. Boudreau azonban azt állítja, hogy 25,1–5 szókincse és témái erős kapcsolatot mutatnak a deuteronomiumi hagyománnyal. Elemzése szerint 4Móz 25,1b–5 és 5Móz 4,3–4 a legkorábbi elbeszélő beszámolók a Baal-Peór-eseményről, keletkezésük mégis a fogság idejére tehető.⁶

4Móz 25 a cselekmény helyszínéeként Sittimet jelöli meg Móáb északi határán.⁷ 4Móz 21,10–13 alapján ismerjük a vándorlás útvonalát, magát a tábor a Zered-völgyben Iye Abarimnál és az Arnonnál helyezhetjük el. 22,1 szerint⁸ amikor a nép Móáb síkságára ér, a Jordán mentén táborozik le, Jerikóval szemben. A Móáb és Izrael közötti ellenségeskedés alapjait már a 22,2-től kezdődően, a Bálám-elbeszélésben megtaláljuk, 4Móz 25,1 pedig ott folytatja a történetfűzést, ahol a 22. fejezet abbahagyta: Izrael Sittimben lakott.⁹ A következő információ, amelyet az elbeszélő közöl, az izraelita férfiaknak a móábi nőkkel folytatott kifogásolható szexuális tevékenységére vonatkozik.

Bár nem világos, hogy a פָּנִי gyök a tényleges parázñaság vagy az árulás, elpártolás metaforikus kifejezése, a szövegben közvetlenül a rituális tevékenységhez kapcsolódik. A kettő azonban összefonódik, hiszen az idegen nőkkel való tényleges szexuális kapcsolat (házasság vagy ágyasság) ugyanabból az okból helytelen az izraeliták számára, mint az idegen kultuszban való részvétel, ami a nyelvi elvonatkoztatásban is tükröződik, nevezetesen, hogy pogánysághoz vezet.¹⁰ Tekintettel arra, hogy Izrael

⁴ BOUDREAU öt kategóriában foglalja össze a 25,1–5 mögött feltételezett forrásokat: 1. JE; 2. J; 3. E; 4. J + laikus forrás; 5. J + nomád forrás (1993, 122–123. o.). B. A. LEVINE a 25,1–5 verseit a JE egyikének tekinti (1993, 282. o.) M. NOTH a kérdéses szakaszt a J-nek tulajdonítja (1980, 195. o.). Az újabb ószövetségi bevezetéstanonok közül CARR 4Móz 25-öt a P és az L kombinációjának tekinti (2010, 197. o.). COOGAN szerint 25,1–5 a J-hez tartozik (2014, 164. o.). Láthatóan még nem született konszenzus, így elemzésemben „nem P”-ként hivatkozom az 1–5. versekre.

⁵ Ahogyan 4Móz 31,16: „Hiszen ők [az életben hagyott midjáni asszonyok] csábították hűtlenségre az Úr ellen Izrael fiait Bálám tanácsa szerint Peór kedvéért! Ezért érte csapás az Úr közösségét,” valamint Józ 22,17: „Nem elég, hogy Peór miatt bűnbe estünk, amelyből még máig sem tisztultunk meg, és amely miatt csapás érte az Úr gyülekezetét?,” amelyek visszautalnak a 4Móz 25-ben leírtakra.

⁶ BOUDREAU ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy az izraeliták részvétele az idegen isteneknek szánt étkezésekben és a פָּנִי-val jelölt tevékenységben ritkán szerepel a J vagy JE anyagokban (1993, 123–124. o.).

⁷ A héber Sittim שִׁטִּים ’akácia’ elnevezés az שִׁטְיָא רִבְעִי rövidített formája (vö. 4Móz 33,49), amely a Móábi-síkságon fekvő Tell el-Hámámmal azonosítható (LEVINE 1993, 282. o.).

⁸ M. NOTH szerint a Bálám-ciklus elején (22,1) található útleírás egy P-redaktor jegyzete a régi pentateukhoszi elbeszélésanyagban (1980, 171 o.).

⁹ B. A. Levine megjegyzi, hogy a פָּנִי ige hosszan tartó tartózkodásra utal, ami különbözik a táborozástól. Ennek megfelelően a Baal-Peór-esemény elbeszélése valószínűleg a transzjordániai izraelita közösségből származik, és nem egyszerűen a Kánaán felé történő vándorlás egyik eseményének feljegyzése (LEVINE 1993, 282. o.). Boyce rámutat arra, hogy az igehasználat a narrátor „jelzése” arra vonatkozóan, hogy Izrael „vándorlásra lett teremtve”, és amikor „letelepszene”, még ha csak ideiglenesen is, az tévútra vezeti őket. Így a פָּנִי kifejezés a bukás előrevetítéséeként értelmezhető (BOYCE 2008, 228. o.).

¹⁰ Vö. LEVINE 1993, 283. o.

Móáb területén telepedett le, erősen feltételezhető, hogy vegyes házasságok kötettek a két nép között, de a kultikus prostitúcióval történő demoralizálódás ezen a ponton (a nem P változatban) valószínűtlen.¹¹ 25,3-ban történik a továbbiakat leginkább meghatározó mozzanat: „...és odaszegődött Izráel Baal-Peórhoz. *De haragra gerjedt az Úr Izráel ellen...*”¹²

Az igehasználat jellemző a hitehagyás leírására, és ugyanezt az igét használja egy későbbi utalás is Zsolt 106,28-ban. A צַדִּיק ige a sémi mágikus irodalomban is használatos, amely nüansz arra utal, hogy a nép teljesen bevonódott a rituáléba.¹³ Az áldozat és a rítus, amelyre a szövegek úgy utalnak, hogy „ettek és leborultak”, a móábi istenekre vonatkozik. Ezeket Baal-Peórként, a kánaáni Baal¹⁴ istenség regionális¹⁵ megnyilvánulásaként értelmezték. A móábi nők megjelenése ehhez az áldozatkultushoz kapcsolódik, maga a név azonban nem határozza meg, hogy az elbeszélés szerint milyen jellegű kultusz létezhetett ott. A lázadások már ismert mintázatában a következmény ugyanaz: Isten haragja fellángol. Az itt használt חָרָה 'harag' megjelölés párhuzamos a 25,11-ben szereplő דָּהָה 'düh' kifejezéssel. Az utóbbit ugyanezen a helyen úgy magyarázzák, hogy ez az Isten Izrael iránt érzett féltékenységen (קִנְיָה) alapszik. A harag megnyilvánulását a szöveg egyfajta „csapásként” írja le, amely csak az elbeszélés P változatában kerül említésre, amikor is az ténylegesen megszűnik (4Móz 25,8). Az elbeszélés a 4. versben lendületet vesz, amikor Mózes továbbítja Isten parancsát a bírácoknak, az ő parancsa azonban eltér az Istentől kapottól. Ettől a ponttól kezdve három fő ellentmondás érzékelhető a szövegben.

Elsőként, a korábban adott utasítástól eltérve, Mózes megparancsolja a bírácoknak: „*Gyilkolja le mindenki a maga emberei közül azokat,*¹⁶ *akik Baal-Peórhoz szegődtek!*” (25,5) Ennek végrehajtásáról, eredményéről azonban a szöveg nem közöl további részleteket.

¹¹ Uo.

¹² A צַדִּיק 'kötni', 'csatlakozni' ige rokon az akkád 'kötni', 'megkötni' igével (állattenyésztési kontextusban).

LEVINE 1993, 283. o.

¹³ Uo.

¹⁴ 4Móz 23,28 szerint a móábita Bálák felviszi Bálámot a Peór csúcsára. Bálám harmadik üzenete előtt elvégzik a harmadik áldozatot. Nem világos, hogy Balak kinek szánja ezt az áldozatot, de Bálám Istennek ajánlja fel, akinek tetszik (24,1). Ez az epizód egyrészt arra utal, hogy a Peór hegye a helye bármely vagy egy bizonyos istenség, például a peóri Baal imádatának. Másrészt Bét-Peór észak-móábita város volt, lásd 5Móz 3,29; 4,46; 34,6 és Józs 13,20.

¹⁵ Különböző értelmezések szerint a *baal* vagy közös főnévként, az istenség címeiként, 'úr' jelentéssel, vagy a Peór nevű helyen imálandó istenség neveként szerepel. Hós 9,10-ben toponimaként szerepel. Vö. 4Móz 23,28: רֹאשׁ הַפְּעוֹר. LEVINE 1993, 284. o.

¹⁶ A szöveg azt sugallja, hogy „az összes vezetőt” meg kell büntetni, Levine azonban rámutat, hogy nem valószínű, hogy Izrael összes vezetőjét meg kellett volna ölni. A leírás inkább azt hangsúlyozza, hogy a hűtlenség bármilyen formában végzetes következményekkel jár: מָוֶת. A határozott alak az egész Izraelt jelöli (LEVINE 1993, 285. o.).

Új fordulat következik be, amikor megjelenik egy izraelita férfi, aki egy midjáni nőt hoz a táborba, feltehetően azért, hogy feleségeként¹⁷ bemutassa a „családjának”, miközben „Izrael egész közössége” a kijelentés sátránál sírt. Ezen a ponton két kulcsfontosságú probléma rajzolódik ki. Elsőként az idegen népekkel való keveredés, amely a vegyes házasságok révén a pogány kultusz befolyását eredményezheti, ezek egyike sem vet kedvező fényt Izrael jövőjére.¹⁸ A második ellentmondás akkor rajzolódik ki, amikor a 6. versben a pár megjelenésével a konfliktusért való felelősség Móábról Midjánra tevődik át. Míg a történet bevezetője a móábita nőkkel való paráználkodásról szólt, addig itt az elbeszélés feszültségét egy midjáni nő okozza.¹⁹ A gyászos sírás közepette, úgy tűnik, van valaki, aki látszólag közömbös népe nehéz helyzete iránt, sőt épp egy olyan cselekedettel – egy idegennel való viszonyteremtéssel – élezi ki a problémát, amely korábban az isteni haragot kiváltotta.²⁰

Az izraelita férfi tehát minden valószínűség szerint először hozza be feleségét a közösségébe. A helyzetről szóló leírást egyes tudósok két család közötti megfelelő házassági megállapodásként értelmezik,²¹ míg mások – kissé túlzó módon – a két pár jelenlétét a sátorban nyilvánvalóan a rituális prostitúció eseményének tekintik,²² amely a nép szemében felháborító és gyalázatos. A midjáni vegyes házasság azonban nem példa nélküli Izrael történetében, sőt, hiszen Cippóra²³ Izrael egyik legprominensebb személyének felesége. A történetből egyelőre nem derül ki, hogy

¹⁷ Uo. 286. o.

¹⁸ A bálványimádás elkerülésének kívánalma teológiailag nyilvánvaló. A vegyes házasságok kérdése már vitatottabb, de a fogság utáni hagyományok szerint egyértelműen nem tolerált. A pentateukhoszi hagyomány a 2Móz 34,15–16 és az 5Móz 7,3–4 igehelyeken fogalmazza meg a vegyes házasságok elleni érveit, amelyek egyértelműen a bálványimádásba torkollanak (vö. Ezsd 9). Ugyanakkor azt is látjuk a Tóra elbeszéléseiben, hogy a kiemelkedő vezéregyéniségek közt is voltak, akik idegen feleségeket vettek maguknak, például József, Júda, Mózes stb.

¹⁹ M. NOTH azonban 22,4.7 alapján feltételezi, hogy Kozbi, a táborba hozott nő a 4Móz 25,1-ben említett móábiak egyike volt (1980, 198. o.).

²⁰ Bár Helena ZLOTNICK SIVAN megjegyzi, hogy „aligha tűnik valószínűnek, hogy egyetlen vegyes pár felbukkanása súlyosbítaná a csapás miatti tragikus helyzetet” (2001, 70. o.).

²¹ REES 2015, 161. o. Sivan érvelése ugyanitt meggyőző, amikor a sátor megközelítését וְהָיָה űgy értelmezi, mint jelzett jogi helyzetet, miszerint a pár egy konkrét űgy érdekében érkezett a sátorhoz (vö. 4Móz 27,1). A nyilvános megjelenésük oka a házasságkötés engedélyezésének szükségessége lehetett. Sivan azt állítja, hogy mivel mindketten befolyásos és előkelő klánok tagjai voltak, házasságukra űgy kell tekinteni, mint törvényes szövetségre és „gondos atyai tárgyalások eredményére” (ZLOTNICK SIVAN 2001, 72. o.).

²² CROSS 1973, 202. o.

²³ 4Móz 12,1 feljegyezi, hogy Mirjám megdorgálja Mózes kusita felesége miatt, de erről bővebbet nem közöl, illetve néven nem nevezi ezt a kusita feleséget. Cross kusita papnőként hivatkozik Mózes feleségére, és azt állítja, hogy ezt a kifejezést eredetileg a midjáni elit tagjaira alkalmazták (1973, 204. o.).

a móábi nőkkel való viszony miatt elrendelt likvidáló mészárlás befejeződött-e már, vagy egyáltalán milyen mértékben hajtották végre.²⁴

Hirtelen azonban új főszereplő tűnik fel Fineás²⁵ személyében, akiről a szöveg nem mulasztja el megemlíteni, hogy Áron unokája. Ő lép a tettek mezejére, amikor meglátja az egyelőre meg nem nevezett párt, és egy lándzsával hasba szúrja őket. Ebből arra következtethetünk, hogy elég közel voltak egymáshoz, ha egy lándzsa egyszerre át tudott hatolni rajtuk; feltételezhetjük, hogy egy szexuális együttlét alkalmával éri őket a vég. Innen már egy kis lépés csak, hogy egyetértsünk azokkal a tudósokkal, akik a pár kapcsolatát előre egyeztetett házasságnak tekintik, amelynek beteljesülése éppen folyamatban volt, amikor Fineás rájuk rontott.²⁶ A 9. vers itt jegyzi meg, hogy huszonnégyezer ember már meghalt a folyamatban lévő csapásban, amely éppen azután szűnt meg, hogy Fineás megölte a párt.

Az ellentmondások harmadik eleme ehhez kapcsolódik. Ez a csapás az a csapás-e vajon, amelyet Mózes (vagy Isten?) azért parancsolt, mert az izraeliták részt vettek a móábi nőkkel az első három versben említett kultikus lakomán, vagy itt valami másról van szó? A 13. vers Fineás tettét, amely két ember halálát eredményezte, engesztelésnek tekinti,²⁷ illetve ez vet véget annak a csapásnak, amelyben már huszonnégyezren meghaltak. Nyilvánvaló, hogy a különböző hagyományok a szövegnek ezen a pontján meglehetősen keverednek. Egy midjáninak kell meghalnia a móábiak csábításaért, valamint két ember halála szükséges, hogy megszűnjön az igencsak nagyszámú embert sújtó csapás ahelyett, hogy a vezetőket karóba húzták volna, ahogyan azt eredetileg Isten megparancsolta.

A 25. fejezet záró sorai ismét Isten orákulumait tartalmazzák, amelyek a midjániak ellen viselendő háborút helyezik a középpontba azok miatt a nők miatt, akik Peórban romlásba döntötték Izraelt; megtoldva egy homályos utalással Kozbira, miszerint neki is hasonló csalárd tervei lehettek. Izrael és a környező idegen népek

²⁴ Ennek ellenére Levine azt sugallja, hogy a közösségi sírás a csapásban elesettek gyászára utal (LEVINE 1993, 286. o.).

²⁵ Fineást először 2Móz 6,25 említi, majd 4Móz 25, ezt követően pedig a midjáni csatában bukkan fel (4Móz 31), majd érintőlegesen Józsué és a Bírak könyvében.

²⁶ Mindenestre ha ez a helyzet, akkor kétséges, hogy az esemény a kijelentés sátrában történt volna, valószínűbb, hogy az izraelita saját sátráról lehet szó. Vagy ha mégis a kijelentés sátrát tekintjük a helyszínnek, akkor a kisebb valószínűségű rituális szexuális aktust valószínűsíthetjük.

²⁷ Ezt úgy érthetjük, hogy Isten bocsánatát az engesztelés, azaz az elégtétel biztosítja, vö. 4Móz 17,11–12 (LEVINE 1993, 290. o.). Milgrom is úgy értelmezi a 25. fejezetben leírtakat, hogy ott Fineás a váltságdíjról gondoskodott Izrael számára, aki a lévita őrség vezetőjeként tölti be ezt a funkcióját (vö. 4Móz 8,19; MILGROM 1989, 217. o.). A BHS apparátusában a szerkesztők a 13a versben a כִּפֹּרִי Piel Perf. forma helyett a כִּפֹּרִי Piel Cons. Imp.-t javasolják, ami arra utal, hogy amikor Fineás „engesztelést végez”, nemcsak pillanatnyi cselekedetet hajt végre, hanem ennek jövőbeli referenciái és hatásai is lesznek.

(Móáb és/vagy Midján) közötti feszültség már a Bálám-elbeszélésben megjelenik. Ott a 22. fejezet 1–6. versei csak Móáb Izrael elleni összeesküvéséről szólnak, a 7. vers szerint Móáb és Midján vénei együtt készülnek felbérelni Bálámot, hogy átkozza meg Izraelt. Bár a fejezet szókincse nem utal a teljes kiirtásra (a Deuteronomiumban elrendelt *heremre*), de az ellenük való háborút ezek a versek indokolják. A midjániak elleni támadásra végül a 31. fejezetben kerül sor,²⁸ amely szakasz két irányban vet fel kérdéseket az exegézis számára. Egyrészt a midjáni Kozbinak meg kell halnia, bármi legyen is az ok, de szűz „nővéreit” megkímélik a háborúban. Másrészt a 4Móz 31 mögött álló hagyományok mintha Bálámot hibáztatnák az incidensért, amely a csapást eredményezte. A hagyományok kereszteződése így erős ellentmondásokat eredményez a móábiak és a midjániak Baal-Peór-incidensben való részvételével kapcsolatosan.²⁹

Békeszövetség vagy a megtorlás szövetsége?

Fineás kétszeres isteni jutalmat kap az izraeli-midjáni pár megöléséért. A vizsgálódást érdemes ezek közül a másodikkal kezdeni. 25,13-ban az „örök papságról szóló paktum vagy szövetség” mint jutalom erősen politikai elképzelést sejtet, amely Fineás származása révén az áronita papi vonalat emeli ki, és ruházza fel kiváltságokkal. Ha 4Móz 25,6–18-at papi szövegnek tekintjük, és késő fogsági keletkezésűnek datáljuk, akkor azt mondhatjuk, hogy az izraelita papi csoportok már egyértelműen elkülönültek és rangsorba rendeződtek erre az időszakra, ahogyan Ezsdrás beszámolója is bemutatja ezt a fogságból való hazatéréskor. A pusztai vándorlás narratíváiban a leviták és az ároniták között folyamatos rivalizálást feltételezhetünk. A 4Móz 25-tel párhuzamos ellenpontként a 2Móz 32-ben található elohista aranyborjú-elbeszélés, úgy tűnik, a leviták csoportját méltatja és emeli ki. Ami után a papi irat 4Móz 25-ben drámai lépést tesz annak érdekében, hogy történelmi hátteret teremtsen az ároni papság elsőbbségének³⁰ Áron kiválasztását követően (4Móz 17).

²⁸ 4Móz 31,15–17: „Ezt mondta nekik Mózes: *Hát ti életben hagyátok az egész asszonynépet?! Hiszen ők csábították hűtlenségre az Úr ellen Izrael fiait Bálám tanácsa szerint Peór kedvéért! Ezért érte csapás az Úr közösségét. Most azért öljete meg minden fiúgyermeket, és öljete meg minden nőt is, akinek volt már dolga férfival úgy, hogy vele hált.*”

²⁹ KAMINSKY (2007) alapos elemzést nyújt Izrael kiválasztásfogalmáról és arról, hogyan alakítja ez a választott nép és más etikai csoportok viszonyát.

³⁰ Így LEVINE 1993, 286. o.

Fineás első isteni jutalma,³¹ Isten „békeszövetsége” már összetettebb képet fest. 4Móz 25 esetében Isten az ő szövetségét „ajándékként” vagy jutalomként adja egy bizonyos cselekedetért. Míg a párhuzamos aranyborjú-történetben (2Móz 32,29) a Mózes által a lévitáknak közvetített jutalom isteni áldás a csoport számára, addig itt Fineás jutalmát a szöveg egy megszokott formulával³² fejezi ki. A שָׁלוֹם szó „a két fél közötti kapcsolat teljességét jelzi”, és „a szövetséghez kapcsolódik mint annak tárgya és következménye”.³³ Amikor egy paktumot *shalommal* kötnek, az arra szolgál, hogy biztonságot, békét és rendezettséget teremtsenek a felek életében. A felek elkötelezik magukat, hogy a közöttük kialakult harmóniát nem törik meg. A BHS-ben a masszoréta szöveg szövegkritikai apparátusa a 12. vershez a *shalom* szóval kapcsolatban megjegyzi, hogy Jakob Ben Chajjim Bombergiana-kiadása és számos kézirat םִי־לִי minnorrall írja ezt a szót, így a szerkesztők felvetik a *shalom* helyett a שָׁלוֹם olvasatot.³⁴ Ez a forma אֶל־לִי gyök jelentését két irányba osztja meg: ’megtorlás’ vagy ’jutalom’. Az isteni elégtételt tartalmazó kombináció tehát eszerint vagy a ’jutalom szövetsége’, vagy a ’megtorlás szövetsége’ lenne. A második fordítási lehetőség egy meglehetősen felkavaró eredmény lenne, amely nemcsak hogy Fineás véres tettében fogan, hanem korlátlan felhatalmazást is adna Áron leszármazottainak, az áronita papoknak, hogy bármilyen (politikai vagy jogi) ügyben úgy járjanak el, ahogyan akarnak. Ez a restauráció utáni korokban a hatalomgyakorlás „biankó csekkjeként” izgalmas, ugyanakkor veszélyes perspektívát rajzolna. Érdekes a szerkesztői felvetés, de fontos elmondani, hogy ez az olvasat nem támasztható alá szövegváltozatok bizonyítékaival, és a „megtorlás szövetsége” szókapcsolat ebben a formában nem fordul elő a Héber Bibliában.

³¹ Ami az Istentől kapott jutalmat illeti, a Bálám-elbeszélés, úgy tűnik, előzményt nyújt. 4Móz 24,10–11 megemlíti Bálák Bálámnak szánt jutalmát, amelyet Isten beavatkozása hiúsított meg azáltal, hogy nem engedte Bálámnak, hogy megátkozza az izraelitákat. Bálámnak kétértelmű a megítélése Mózes negyedik könyvében és Józsué könyvében. Egyrészt felbérelték, hogy megátkozza Izraelt, ugyanakkor meg is áldja őket. Józs 24,9 megjegyzi, hogy Bálám nem hallgatott Istenre, mondván, hogy eredetileg rossz szándékkal indult el, ami ellentmond annak, hogy Bálám először Isten akaratát firtatja (4Móz 22,7–14). Bárhogyan is, Bálám életét veszti a Midján elleni csatában (4Móz 31,8).

³² Amely Ézs 54,10-ben, Ez 34,25-ben és 37,26-ban is előfordul.

³³ KALLUVEETIL 1982, 34. o.

³⁴ Ennek a felvetésnek nem nyújtanak alapvetést, pusztán a váv punktálásának lehetősége nyomán indulhatunk el az eltérő jelentés vizsgálatában.

4Móz 25,12 és a próféták

A שָׁלַח ige jelentését a 'teljessé vagy szilárddá tenni'; 'biztonságossá, jóvá tenni' kifejezésekkel foglalhatjuk össze. A שָׁלַח alak, akár qibbuc, akár mater lectionis írásmóddal, már más irányba mozdítja el a jelentést: 'megtorlás', 'megfizetés' vagy 'juttatom', 'megvesztegetés'.³⁵

A שָׁלַח második jelentésrétegével kapcsolatban Mikeást hozhatjuk párhuzamként, aki a nép romlottságát írja le 7,3-ban, ahol a gyököt 'juttatom' vagy 'haszon' jelentéssel használja. Kicsivel korábban, Mik 6,5-ben találunk utalást Bálám küldetésére és arra az esetre, amely „Sittimtől Gilgálig” történt (vö. 4Móz 25,1: „amikor Izráel Sittimben tartózkodott”).

Ézsaiás könyvében, 34,8-ban 'a megtorlás esztendeje' kifejezés szerepel, melyben a שָׁלַח többes számú alak található, párja a paralellizmusban pedig 'a bosszúállás napja' יוֹם נָקָם a nemzetek megítélésével kapcsolatban.

Hós 9,7 az Izrael bűneiért járó büntetéséről szól, szintén paralellizmusban megfogalmazva, ahol a napok/idők kerülnek többes számba: „Eljön a büntetés ideje [יְמֵי הַפְּקָדָה], *eljön a megtorlás ideje [יְמֵי הַשָּׁלַח], majd megtudja Izráel...*” Érdekes módon Hós 9-et szokták az egyik olyan *locus*nak tekinteni, ahol a 4Móz 25-ben elbeszélt Baal-Peór-eseményekre történik utalás (9,10b).³⁶ A 9,10 szóhasználata azt mutatja, hogy a szerző valóban tudhatott a Baal-Peórral kapcsolatos (szóbeli) hagyományról. G. R. Boudreau azonban úgy gondolja, hogy Hóseás egy másik hagyományt adaptál a 4Móz 25,1b–5 és 5Móz 4,3–4 szöveghelyekhez képest.³⁷ Az emellett fő érve az, hogy Hóseás könyve szerint Izrael bűnös viselkedése a letelepedés időszakában kezdődött. Hóseás utalhat a „Baal-Peór gyalázatára” (9,10b), amely nemcsak a múltban történt, hanem amelyben Hóseás jelenlegi nemzedéke is résztvevő szerepet játszik, azonban a 4Móz 25-ben fennmaradt Baal-Peór-eseménynek elszigetelt és korábbi, a letelepedés előtti időszakból származó hagyománynak kell lennie.³⁸ Figyelemre méltó Boudreau megjegyzése a Baal és Peór tulajdonnevek eltérő használatáról. A Hóseás-szöveg Baal-Peórra mint helyszínre utal, míg 4Móz 25,3.5 egy istenség megnevezéseként említi Peór Baalját. Érdekes, hogy 5Móz 4,3–4 mindkét funk-

³⁵ BDB 1951, 1023–1024. o.

³⁶ „A pusztában olyannak találtam Izraelt, mint a szőlőfürtöt. Öseitekre úgy néztem, mint a fügefafa első termésére. De amikor Baal-Peórhoz elérték, átpártoltak a gyalázatoshoz. Olyan förtelmesek lettek, mint akit szerettek.”

³⁷ BOUDREAU 1993, 122. o.

³⁸ Uo. 127. o.

cióban említi a tulajdonnevet. Hós 9,10b azonban nem ad elég információt ahhoz, hogy azt egy móábi várossal azonosítsuk.³⁹

Mindenesetre a két szöveg közötti feltételezett intertextuális kapcsolat mindkét szövegben alátámaszthatta volna a *shillum* egybevágó használatát, és némi esélyt adott volna 4Móz 25,12 alternatív olvasatára, így azonban a szövegkritikai megjegyzés továbbra is egy kérdőjeles *legendum* marad.

Következtetés

Fineás „hőstettének” és a kettős jutalom kontextusának (4Móz 25,6–18) datálása meglehetősen bonyolult, így nehéz dolgunk van annak a megállapításával is, hogy kik alkották vagy szerkeszthették ezt a szöveget, és milyen motiváció, esetleg ideológia állhatott munkájuk hátterében. A 25. fejezetnek ezt a részét általában a késő fogsági vagy a korai fogság utáni papi redakcióhoz rendelik.⁴⁰ Feltételezhetjük, hogy a fogság végén és a restauráció időszakában a P legfontosabb motivációja az áronita papi vonal kiemelése és befolyásának legitimálása volt. 4Móz 25 szövege Fineás kettős gyilkosságát az Izrael büneiért való engesztelésként értékeli, és a kétszeres isteni juttatás igazolja a tett jogosságát, mivel az az idegen nőkkel való paráznaságért nem megfelelően végrehajtott büntetést pótolta. Fineásnak vagy akár az egész tábornak szembe kellett néznie a család lehetséges bosszújával nemcsak Kozbi megöléséért, hanem a házassági szerződés megszegéséért (ha komolyan vesszük a két klán között megfelelően egyeztetett házassági szövetség lehetőségét). 4Móz 35 részletezi a szándékos emberölés módjait és a vérbosszú általános gyakorlatát. 35,18–19 szerint „*ha valaki a kezébe kerülő faeszközzel, amely halált okozhat, úgy üti meg a másikat, hogy az belehal, gyilkos az: halállal kell lakolnia a gyilkosnak. Maga a bosszúálló rokon ölje meg a gyilkost.*” Nem zárható ki, hogy a Bombergiana szerkesztője e bosszú kilátásba helyezését tartotta szem előtt, Fineás számára pedig az ezzel való szembeszállás lehetőségét, amelyre a megtorlás isteni felhatalmazása adhatott esélyt. A *shillum* azonban eszközt adott volna nemcsak Fineás, hanem a mindenkori felszentelt ároni papság kezébe, hogy ilyen (és más) esetekben saját ér-

³⁹ Uo. 127–129. o.

⁴⁰ Martin NOTH megjegyzi, hogy a 6. versben és a továbbiakban egy késői időszakra utal, de „egyértelműen” nem tartozik a P-elbeszéléshez (1980, 195. o.). Noth óta a Pentateukhosz-kutatás sok fordulatot vett. Erről lásd Reinhard ACHENBACH összefoglalóját (2003). Christian FREVEL (2013) összegzi a papi hagyomány rétegeire vonatkozó álláspontot és a P lehetséges redakciós vagy kompilátori munkáját. Rámutat 3Móz és 4Móz többretegű, P redakció utáni tevékenységre, amely visszahat régebbi, nem P hagyományokra, amelyek csak a késői, P utáni rétegekbe integrálódtak.

deke szerint járjon el, míg a *shalom szövetsége* Áron túlbuzgó unokájának „csupán” az isteni védelmet biztosította.

Mindenesetre a papi hagyomány 4Móz 25-ben (a Kr. e. 6. század végén/5. század elején) pótolja Fineás nyilvánvalóan hiányzó pappá szentelését;⁴¹ nyomatékossítja a bálványimádás és más istenek kultuszának elítélését; és elég határozottan tiltakozik a vegyes házasságok ellen. Ezek az érdekek a P kultikus tisztasági törekvéseinek, a monoteista Jahve-hit kizárólagosságának és az áronita papság vezetői státusza megőrzésének megnyilvánulásai is egyben.

Elképzelhető, hogy a papi irat a békeszövetség helyett valóban Isten megtorlás-szövetségét hagyományozta volna az ároniták számára? Elképzelhető lenne, hogy a papi szerkesztők egy ókori „inkvizíció” ilyen jellegű átfogó felhatalmazására vágytak volna? E kérdés vizsgálata meghaladja e tanulmány kereteit. 4Móz 31 azonban a Midján elleni háború előkészületeiről számol be. A 31,3b-ben Mózes megparancsolja Izraelnek, hogy néhányan fegyverkezzenek fel és vonuljanak fel, hogy az Úr bosszúját végrehajtsák Midjánon. Itt az üzenet nyilvánvaló, Midján pusztulásra van ítélve. Meglepő módon a csapatokat úgy küldik a csatátérre, hogy Fineás hozza a szent edényeket és a harsonákat. Az Úr bosszúját Bálám tanácsával magyarázzák, amely nyomán a midjáni nők utálatos cselekedetekre vezették az izraelitákat. Az Izrael és Midján között már amúgy is fennálló konfliktus csak súlyosbodhatott, amikor Fineást elöntötték az indulatai, és hasba szúrta Zimri mellett Kozbit is. Itt, az egyik oldalon a midjáni bálványimádás és paráznság áll, míg a másik oldalon a két klán közötti elrendezett házassági szövetség meghiúsulása. Látszólag valamiféle egyensúlyra törekvés kísérlet eredménye volt a pár megölése, amelyet követően a két nép szembenállását már nem lehetett félretenni. Határozott válaszok helyett a kérdés továbbra is a szöveg körül lebeg: 4Móz 25,12-ben az isteni kettős jutalmazás vajon a P kétségbeesett segélykiáltása a fogság utáni túlélésért egy tágabb perspektívában, vagy csak célzott próbálkozás, hogy elfedje Fineás legendásan dicsért „buzgalmának” következményeit?

Rövidítések

BDB = BROWN, Francis – DRIVER, S. R. – BRIGGS, Charles A.: *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*. Clarendon Press, Oxford, 1951.

BHS = *Biblia Hebraica Stuttgartensiana*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1997.

⁴¹ Egy rabbinikus felvetés szerint Fineás sosem lett pap Áron és fiai mellett (3Móz 8). MILGROM 1983, 216. o.

Hivatkozott művek

- ACHENBACH, Reinhardt: *Die Vollendung der Tora. Studien zur Redaktionsgeschichte des Numeribuches im Kontext von Hexateuch und Pentateuch*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2003. (Beihefte zur Zeitschrift für altorientalische und biblische Rechtsgeschichte 3.)
- BOUDREAU, George R. OP: *A Study of the Traditio-historical Development of the Baal of Peor Tradition*. PhD-disszertáció. Emory University, 1991.
- BOUDREAU, George R. OP: Hosea and the Pentateuchal Traditions. The Case of the Baal of Peor. In: M. Patrick Graham – P. William Brown – Jeffrey K. Kuan (szerk.): *History and Interpretation. Essays in Honour of John H. Hayes*. Sheffield Academic Press, Sheffield, 1993. (Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 173.) 121–132. o.
- BOYCE, Richard N.: *Leviticus and Numbers*. Westminster John Knox Press, Louisville, 2008.
- CARR, David M. – CONWAY, Coleen M.: *An Introduction to the Bible, Sacred Texts and Imperial Contexts*. Wiley-Blackwell, Somerset, 2010.
- CHILDS, Brevard S.: *Introduction to the Old Testament as Scripture*. Fortress Press, Philadelphia, 1979.
- COOGAN, Michael D.: *The Old Testament. A Historical and Literary Introduction to the Hebrew Scriptures*. Oxford University Press, New York – Oxford, 2014.
- CROSS, Frank Moore: *Canaanite Myth and Hebrew Epic. Essays in the History of the Religion of Israel*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1973.
- FREVEL, Christian: The Book of Numbers. Formation, Composition, and Interpretation of a Late Part of the Torah. Some Introductory Remarks. In: uó – Thomas Pola – Aaron Scharf (szerk.): *Torah and the Book of Numbers*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2013.
- GRAFIUS, Brandon R.: *Reading Phinehas, Watching Slashers. Horror Theory and Numbers 25*. Lexington Books – Fortress Academic, Lanham, 2018.
- KAMINSKY, Joel S.: *Yet I Loved Jacob. Reclaiming the Biblical Concept of Election*. Abingdon Press, Nashville, 2007.
- KAULLUVEETIL, Paul, C. M. I.: *Declaration and Covenant. A Comprehensive Review of Covenant Formulae from the Old Testament and the Ancient Near East*. Biblical Institute Press, Róma, 1982.
- LEVINE, Baruch A.: *Numbers 21-36*. Doubleday, New York, 1993. (The Anchor Bible 4B.)
- MILGROM, Jacob: *Numbers. The Traditional Hebrew Text with the New JPS Translation Commentary*. The Jewish Publication Society, Philadelphia – New York. 1989. (The JPS Torah Commentary.)
- NOTH, Martin: *Numbers. A Commentary*. SCM Press LTD, London, 1980.
- REES, Anthony: *[Re]Reading Again. A Mosaic Reading of Numbers 25*. Bloomsbury, 2015. (The Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies 589.)
- ZLOTNICK SVAN, Helena: The rape of Cozbi (Numbers XXV). *Vetus Testamentum*, LI. évf. 2001/1. sz. 69–80. o. <http://dx.doi.org/10.1163/156853301300102219>